

ФРАНЦУЗЬКІ ОНОМАСТИЧНІ РЕАЛІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі творів М. Пруста)

Розглядаються способи передачі ономастичних реалій, як лексичних елементів, що володіють певною соціокультурною інформацією.

Ключові слова: власна назва, реалія, фонова інформація.

Функціональна специфіка перекладу полягає в тому, що “при перекладі відбувається зіткнення не лише двох мовних систем, але й двох різних культур і різних цивілізацій” [10, с. 9]. А культура, як відомо, становить собою сукупність матеріальних і духовних цінностей, надбаних конкретно людською спільнотою, які можуть бути відсутні або відрізнятися від інших; вони становлять національний соціокультурний фонд, що так чи інакше відображається в мові [2]. У зв’язку з цим вивчення можливостей відтворення у перекладі національно маркованих ономастичних реалій оригіналу, присутність яких у тексті надає йому своєрідного етнокультурного забарвлення, набуває особливої **актуальності** в контексті дослідження проблем рецепції художнього твору іншомовним читачем.

Мета цієї наукової розвідки – виявити наявні в оригіналі першого тому роману Марселя Пруста “*У пошуках втраченого часу* (На Сваннову сторону)” національно-марковані ономастичні реалії і проаналізувати можливі способи їхньої передачі в українському перекладі.

Предмет дослідження – використані в українському перекладі А. Перепади способи передачі французьких ономастичних реалій першого тому роману Марселя Пруста “*У пошуках втраченого часу* (На Сваннову сторону)”.

Об’єктом дослідження виступають ономастичні реалії першого тому роману Марселя Пруста “*У пошуках втраченого часу* (На Сваннову сторону)” та їхній український переклад.

Матеріалом дослідження слугували ономастичні реалії, відібрані з оригіналу загальною кількістю близько 500 одиниць.

Питання перекладу ономастичних реалій і пов’язані з ним проблеми, які в основному зумовлені фонетичними та графічними розбіжностями двох мов, розглядалося в працях таких вчених, як В.С. Виноградов, С. Влахов і С. Флорін, Р.П. Зорівчак, О.І. Чередниченко і Я.Г. Коваль, М.С. Модестов, А.Г. Гудманян, І.В. Бойчук та ін.

Дослідники констатують наявність у власних назвах соціокультурної інформації, яка надає текстові перекладу певного національного забарвлення. Так, В.С.Виноградов стверджує, що власні назви є завжди реаліями [3, с. 124]. За

Р.П.Зорівчак, “реалії – моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріпленій за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об’єктивної дійсності мови-сприймача” [6, с. 58]. Однак С.Влахов та С.Флорін не схильні відносити останні до реалій, а розглядають їх як самостійний клас “безеквівалентної лексики”, якому властиві свої ознаки і прийоми передачі при перекладі, що нерідко збігаються із способами перекладу реалій [4, с. 13]. З реаліями, на думку цих дослідників, власні назви споріднює їхнє яскраве конотативне значення [там само]. Таким чином, власні назви “не лише виконують функцію іменування істоти чи об’єкта, але є тими словами, чия форма вказує на приналежність названого предмета думки, сприяють збереженню у перекладі національного колориту” [3, с. 95]. Дослідники теорії та практики перекладу закликають при відтворенні власної назви цільовою мовою зберігати цей національний колорит [3; 4; 6; 7; 14].

Вибір способу перекладу даних одиниць, як зауважують дослідники, часто залежить від історичних чинників та екстралінгвістичних традицій, які перекладач повинен брати до уваги [14, с. 45]. Так, у XVIII – XIX ст. перевага надавалася транслітерації власних імен – побуквена передача слів, записаних в одній графічній системі, засобами другої графічної системи, що зумовило появу варіантів, які часто не сумісні із звуковою формою оригіналу (Yugo – Гюго), але незважаючи на це, мовний узус їх зберігає [там само].

Наразі перекладознавці погоджуються, що найбільш поширеним та найбільш вдалим способом перекладу даних одиниць є їхня транскрипція [1; 3; 4; 6; 7; 9; 14] – віднайдення якомога точнішого відповідника через запис звучання слів мови оригіналу графемами мови перекладу [6, с. 93], але вона завжди буде приблизним способом відтворення власних назв через те, що фонетичні системи різних мов відмінні [14, с. 45]. У даному контексті можна пригадати зауваження О.І.Чередниченка про те, що “практична транскрипція іншомовної назви, тобто відтворення її звучання засобами орфографії мови-реципієнта, найбільше відповідає сучасній тенденції наближення до первинної звукової форми, даючи змогу уникнути певних її перекручень і бодай приблизно відтворити звуковий образ мови – джерела” [9, с. 213]. Відомо, що транскрибовані слова часто виявляють у перекладеному тексті інфор-

мацію, яка була в них іманентною, прихованою у звичайному для них контексті, але стала явною й значущою на іншомовному тлі. У такому випадку, як вважає В.С.Виноградов, вони виконують не лише номінативну функцію, але й художню, допомагаючи відтворити національно-культурний колорит оригіналу [3, с. 99]. Такий спосіб передачі ономастичних реалій відповідає сучасним підходам до цієї справи, які виключають можливість перекладацьких переключень чи “денаціоналізації” власних імен [9, с. 210]. Саме тому Р.П.Зорівчак стверджує, що “антропоніми та топоніми неминуче треба подавати в національній подобі” [6, 98]. За допомогою транскрипції передають не лише антропоніми і топоніми, але й назви журналів, газет, різних закладів [14, с. 45]. Однак імена багатьох історичних осіб за традицією перекладають (Charlemagne – Карл Великий) [там само]. Прагматична адаптація власних назв може зумовлювати додавання певних елементів до транслітерованих назв, які уточнюють об’єкт, що невідомий читачеві перекладу (газета Юманіте, журнал Парі–Матч). Таким чином прагматичні цілі призводять до появи у тексті перекладу слів, які відсутні в оригіналі [14, с. 46]. Наприклад: *avant même d’arriver à la Madeleine* [8, с. 396] – *перш ніж дійти до церкви Мадлен* [13, с. 343-344].

С.Влахов та С.Флорін вважають, що перекладач може по-різному підходити до транскрипції власної назви [4, с. 209]. Перекладацький підхід залежить від того, чи 1) власна назва має затверджений у мові перекладу графічний образ, чи 2) її необхідно транскрибувати. У першому випадку власна назва береться вже в готовому вигляді, який в принципі не змінюється, навіть тоді, коли цей фонетичний образ не відповідає сучасним вимогам. Проте вчені роблять примітку про необхідність поступової зміни найбільш невдалих транскрипцій і пропонують перекладати так, щоб слов’янські варіанти прізвищ Гейне і Гюго було замінено більш вдалим відповідниками – Хайне та Юго, щоб королі різних національностей не зводились до спільного знаменника з “Карл”, а іменувалися як Чарлз, Шарль, Карлос, Карло [4, с. 209-210]. У другому випадку – перекладач транскрибує власну назву, намагаючись максимально наблизити її вимову до оригіналу, не переключуючи при цьому фонетики та графіки мови перекладу [там само].

Російський перекладознавець М.С.Модестов зауважує, що при наявності спільної системи алфавіту у двох мовах (романські, германські, деякі слов’янські) у перекладі часто не відтворюють звукову форму імен, обмежуючись лише точною передачею їх написання [7, с. 107]. А в деяких випадках відмовляються також і від тран-

слітераційного написання на користь традиційного, яке іноді не відповідає звуковій формі іншомовного імені (анг. London – франц. Londres) [там само], що підтверджує вищенаведені думки про залежність перекладацького лінгвістичного інструментарію від наявності в мові перекладу затвердженого графічного образу тієї чи іншої назви, тобто традиції перекладання.

У результаті дослідження оригіналу роману М.Пруста “*У пошуках втраченого часу* (На Сваннову сторону)” виявлено його насиченість власними назвами таких розрядів:

I. Антропоніми (48 % від усіх виявлених у романі ономастичних реалій):

а) імена видатних діячів мистецтва й культури: *Séverine* [13, с. 44] – *Севіньє* [8, с. 18] та історичних персонажів (вигаданих і справжніх): *Louis-Philippe* [13, с. 45] – *Луї Філіппа* [8, с.18];

б) поетоніми: *Léonie* [13, с. 69] – *Леонія* [8, с.40].

в) міфоніми, теоніми: *Isaac* [13, с. 59] – *Ісак* [8, с. 31].

II. Топоніми (28 % від усіх виявлених у романі ономастичних реалій).

а) макротопоніми – хороніми, ойконіми: *Espagne* [13, с. 49] – *Іспанія* [8, с. 22], *Combray* [13, с. 34] – *Комбре* [8, с. 9], *Lüeux* [13, с. 78] – *Ліз’є* [8, с. 48];

б) мікротопоніми (урбаноніми) – годоніми, агороніми тощо: *avenue de l’Opéra* [13, с. 42] – *авеню Опера* [8, с. 15], *rue Saint Esprit* [13, с. 69] – *вулиця Святого Духа* [8, с. 40].

У розряді топонімів перекладач повинен звертати особливу увагу на меморіальні топоніми (за термінологією В.С.Виноградова), які, крім вказівки на географічний об’єкт, містять додаткову інформацію [3, с. 95]: *Haye* [13, с. 339] – *Гаага* [8, с. 292], *Brunswick* [13, с. 339] – *Брауншвейга* [8, с. 292].

III. Хремотоніми (13 % від усіх виявлених у романі ономастичних реалій): *la Petite Fadette* [13, с. 61] – “*Маленька Фадетта*” [8, с. 33], *Indiana* [13, с. 61] – *Індіана* [8, с. 33].

IV. Назви замків, церков, театрів, ресторанів та закладів різного типу (9 % від усіх виявлених у романі ономастичних реалій): *la Cathédrale de Chartres* [13, с. 62] – *Шартрського собору* [8, с. 34], *l’Opéra Comique* [13, с. 91] – *Комічної опери* [8, с. 61].

V. Назви свят та різних церемоній (2 % від усіх виявлених у романі ономастичних реалій): *dernière semaine avant Pâques* [13, с. 69] – *Білий тиждень* [8, с. 40], *la Pentecôte* [13, с. 341] – *на Зелені свята* [8, с. 293].

Відтворення національного ономастикону засобами іншої мови залежить, як уже було сказано, від кількох чинників, зокрема від характеру контактів мови-джерела з мовою перекладу. Сту-

пільності відтворення значно зростає у випадку прямих, безпосередніх контактів [9, с.211].

У результаті зіставлення власних назв оригіналу з їхніми відповідниками в українському перекладі виявлено такі способи відтворення даних лексичних одиниць:

1. **Транскрипція.** Проведене дослідження перекладу ономастичних реалій підтверджує думку теоретиків про те, що цей спосіб передачі даних одиниць найбільш поширений. У нашому випадку він складає приблизно 54 % від усіх способів їхньої передачі.

Найбільшу кількість прикладів передачі власних назв за допомогою транскрипції виявлено у групі антропонімів, особливо тих, які номінують визначних осіб та персонажів роману.

Mme Goupil [13, с. 75] – *пані Гупіль* [8, с. 45], *Mme Imbert* [13, с. 75] – *пані Ембер* [8, с. 45], *Callot* [13, с.75] – *Калло* [8, с. 45].

Як бачимо, такий спосіб перекладу відповідає вимогам збереження національного колориту, особливо в тих випадках, коли транслітерується частка “de”: *Mme de Créci* [13, с. 194] – *пані де Кресі* [8, с.154].

У деяких випадках таке граматичне оформлення власних назв призводить до видозміни транскрибованого слова:

un vers de Molière [13, с. 51] – *Мольєрового вірша* [8, с. 23], *par Hubert Robert* [13, с. 62] – *Юбера Робера* [8, с. 34].

Втім, коли власна назва маловідома, її відтворення повним транскрибованим або варіантним відповідником призводить до редукції смислу і, відповідно, до невідповідності її функцій у перекладі тексту. У зв'язку з цим, передаючи власні назви письменників, композиторів, художників, акторів, співаків, архітекторів, історичних персонажів та інших видатних діячів культури та мистецтва чи топонімів, які містять додаткову інформацію, перекладач транслітерує їх із поясненнями у примітках:

Non vraiment, ce ne serait jamais à Vercingétorix que je ferais signe comme quatorzième [13, с. 327] - *Ні, їй-бо, я ніколи не пошлю по Верцингеторікса, навіть як гостей набереться чортова дюжина* [8, с. 280].

У примітках читаємо: *Верцингеторікс* – *овернський король, герой повстання галлів проти римських загарбників (52 рік до Різдва Христового)* [8, с. 363]. Як видно з наведеного прикладу, зрозуміти алюзію, яку хотів передати автор, без досконалого знання історії Франції неможливо, оскільки такі імена невідомі читацькому загалу.

Якщо порівняти примітки автора і перекладача, то можна помітити, що останній користувався додатковими матеріалами, а не лише оригіналом:

Chatou – *commune non loin de Versailles,*

située sur les bords de la Seine [13, с. 429] – *Шату* – *село на березі Сени, за шістнадцять кілометрів від Парижа, місце зустрічі рибалок, веслярів і головним чином художників-імпресіоністів. Напроти Шату був острів з відомим ресторанчиком під назвою “Жабник”* [8, с. 361].

Аналогічний спосіб передачі ономастичних реалій такого типу досить ефективний, оскільки дозволяє водночас зберегти національний колорит власного імені та передати його референтну область позначення.

2. **Традиційні відповідники.** Результати дослідження демонструють, що передача ономастичних реалій за допомогою традиційних відповідників є другим найбільш поширеним способом їхнього перекладу, після транслітерації, що складає 30 % від решти способів.

Традиційні відповідники використовуються для передачі в основному антропонімів, які називають історичних осіб, біблійних, літературних персонажів та назв творів літератури і мистецтва. Йдеться про власні імена з широкою міжкультурною популярністю, що мають майже однаковий ступінь відомості і в мові оригіналу, і в мові перекладу, а отже, однаково актуалізуються в обох мовах: *François* [13, с. 29] – *Франциск* [8, с. 5], *Charles Quint* [13, с. 29] – *Карл V* [8, с. 5], *Louis XVI* [13, с. 33] – *Людовік XVI* [8, с. 8], *Virgile* [13, с. 42] – *Вергілій* [13, с. 16], *Primavera* [13, с. 275] – *“Весни”* [8, с. 231]. У перекладі хрестонімів впадає в око одна орфографічна особливість – вони беруться в лапки, що властиво українській мові.

Дані приклади демонструють, з одного боку, що такий спосіб передачі ономастичних реалій зумовлює втрату їхнього національного забарвлення та локальної приналежності у цільовій мові, а з іншого, – завдяки використанню традиційних відповідників у мові перекладу повністю зберігається прагматичний потенціал оригіналу, що відповідає комунікативній функції перекладу.

3. **Транспозиція власної назви у прикметник.** Такий спосіб передачі ономастичних реалій менш поширений порівняно з двома першими і складає лише 8 % від проаналізованих у творі назв.

...il me semble que pouvoir encore traverser la rue Saint-Hilaire, pouvoir louer une chambre rue de l’Oiseau [13, с. 69] – *їй іноді хочеться пройтись ще раз вулицею Святого Іларія або найняти кімнату на Пташиній* [8, с. 40].

У наведених вище прикладах, поряд із транспозицією власної назви у прикметник, спостерігаємо вилучення слів, які передають денотативну інформацію. Вважаємо, що такий перекладацький прийом дещо ускладнює рецепцію власної назви, хоча контекст і сприяє адекватній іденти-

фікації змісту повідомлення.

le peintre de Mantoue [13, с. 313] – *мантуанський художник* [13, с. 267].

Такий спосіб перекладу власної назви призводить до появи в цільовому тексті загальної назви, адже втрачається орфографічна особливість власного імені – вони пишуться з маленької літери, є певним “одомашненням” вихідного тексту, оскільки для французької мови, на відміну від української, утворення прикметників від власних географічних назв менш розповсюджене. У результаті такого одомашнення не лише втрачається національний колорит оригіналу, а й ускладнюється сприйняття денотативної інформації першотвору.

4. Семантичне калькування. Переклад ономастичних реалій за допомогою семантичного калькування складає 5 % від решти способів передачі даних одиниць. Перекладач вдається до семантичного калькування для перекладу в основному одиниць із прозорою семантикою: мікротопоніми, хремотоніми, вигадані антропоніми.

Калькування – особливий вид запозичення, коли структурно-семантичні моделі мови-джерела відтворюються поелементно матеріальними засобами мови-приймача [6, с. 128]. Деякі спеціалісти з перекладу власних назв закликають вдаватися до такого способу передачі смислово значущих власних імен, прізвищ і географічних назв [3, с. 135; 6, с. 99]: *La Mare au Diable* [13, с. 61] – “*Чортове болото*” [8, с. 33], *près du Pont-Vieux* [13, с. 77] – *біля Старого Мосту* [8, с. 48].

У деяких прикладах спостерігаємо напівкалькування (переклад значущого слова і транскрипція власної назви): *François le Champi* [13, с. 61] – “*Найдух Франсуа*” [8, с. 33], *rue Saint-Hilaire* [8, с. 69], в результаті чого збережено національний колорит і передано денотативну інформацію.

На наш погляд, такий спосіб перекладу сигніфікативних назв доречний, особливо напівкалькування, оскільки дозволяє передати семантику слів, які виконують стилістичні функції і зберігає національну своєрідність власної назви.

5. Комбінована реномінація (за термінологією Р.Зорівчак), **або компенсація** (О.І.Чередниченком та Я.Г.Коваль). Переклад ономастичних реалій за допомогою комбінованої реномінації (компенсації) є значно менш поширеним порівняно з попередніми способами перекладу (лише 2%).

Комбінована реномінація – транскрипція з уточнювальним словом, яке переводить частину імпліцитного смислу оригінальної ономастичної реалії у вербальний контекст друготвору, використовується для передачі назв журналів та закладів різного типу. Це експлікативна стратегія у випадку асиметрії прагматичної презумпції одержувачів оригіналу та перекладу. Адже, як пише

А.Д.Швейцер, “якщо відправник вихідного тексту вважає Р само собою зрозумілим і, таким чином, відомим читачеві вихідного тексту, то звідси ще не випливає, що дана прагматична презумпція залишається в силі і для читачів перекладу – носіїв іншої мови й іншої культури” [11, с. 155]. У такому випадку, для адекватного сприйняття перекладеного тексту необхідна прагматична адаптація тих елементів, які містять фонову інформацію.

d'où l'on voit pendant le jour jusqu'au donjon de Poussanville-le Pin, [13, с. 37] - , *звідки вдень було видно навіть донжон замку Русенвіль-ле-Пен*, [8, с. 12].

Думаємо, такий прийом перекладу ономастичних назв, які номінують невідомі для читача цільового мови об'єкти є досить ефективним, оскільки при правильній передачі денотативного змісту зберігається національний колорит вихідного тексту.

6. Перифрастичний переклад. Перекладач вдається до такого способу перекладу ономастичних реалій лише при передачі одиниць, які номінують свята чи звичаї. Перифрастичний переклад, з одного боку, забезпечує великий ступінь експліцитності інформації, а з іншого – нівелює наявну соціокультурну інформацію через зміни типу “стилістичне – нейтральне”, які відбулися.

huit jours avant les Rogations [13, с. 117] – *Тиждень до молитви про благословіння полів!* [8, с. 85]

nous sortions après le dîner pour aller au “*mois de Marie*” [13, с. 125] – *що тоді ми ходили на Богородицькі відправи* [8, с. 92].

Як видно з прикладу, мова йде про відтворення реалій, які передають етнокультурну інформацію, що є чужими для об'єктивної дійсності української мови.

Отже, як бачимо, ономастичні реалії є елементами, що володіють певною фоновією інформацією, яка надає тексту національного забарвлення. Збереження національної своєрідності оригіналу в перекладі, як стверджує В.С.Виноградов, – задача особливої складності [3, с. 100]. На перекладача, як посередника у спілкуванні двох народів, покладається особлива місія першого одержувача первинної інформації оригіналу та її відправника кінцевому адресатові. Саме від його вміння правильно її ідентифікувати залежить сприйняття твору цільовим реципієнтом. Таким чином, перекладач-професіонал поряд з лінгвістичними знаннями повинен володіти довготерміновими та короткотерміновими соціокультурними, або фоновими знаннями, включаючи ключові концепти двох контактуючих культур, їхні реалії та символи, тобто професійна компетентність перекладача повинна включати

не лише білінгвізм, а й бікультуризм [9, с. 232].

Підсумовуючи проаналізовані приклади передачі ономастичних реалій за допомогою різних прийомів (транслітерації; традиційних відповідників; транспозиції власної назви у прикметник), які сприяють збереженню національного забарвлення першотвору у перекладі та певною мірою передають денотативну інформацію даних лексичних одиниць (семантичне калькування, комбінована реномінація, перифрастичний переклад), що забезпечує адекватність її сприйняття читачами перекладу, можна стверджувати, що перекладач володіє високим рівнем перекладацької майстерності та культурного тезаурусу.

Література

1. Бойчук І.В. Адаптація французьких онімів в українській та російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 15 “загальне мовознавство” / І.В.Бойчук. – Донецьк, 2002. – 20 с.
2. Верещагин Е.М. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Русский язык, 1983. – 233 с.
3. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В.С.Виноградов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 174 с.
4. Влахов С. Непереводимое в переводе / С.Влахов, С.Флорин. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 342 с.
5. Гудманян А.Г. Відтворення власних назв у перекладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філолог. наук: 10.02.16 “перекладознавство” / А.Г.Гудманян. – К., 2000. – 40 с.
6. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад: на матеріалі англomовних перекладів української прози / Р.П.Зорівчак – Львів : Вид-во при Львівському ун-ті, 1989. – 215 с.
7. Модестов В.С. Художественный перевод: история, теория, практика / В. С. Модестов – М. : Изд. –во Лит. ин-та им. А.М. Горького, 2006. – 463 с.
8. Пруст М. У пошуках втраченого часу // Твори: у 7 т. / М.Пруст; пер. із фр. А.Перепаді. – Том 1: На Сваннову сторону. – К.: Юніверс, 1997. – 364 с.
10. Чередниченко О.І. Про мову і переклад / О.І.Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
11. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. О газетно-информационном и военно-публицистическом переводе / А.Д.Швейцер. – М.: Воениздат, 1973. – 280 с.
12. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы аспекты / А. Д. Швейцер. – изд. 2-е. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2009. – 216 с.
13. Proust M. A la recherche du temps perdu. – vol. 1: Du Côté de chez Swann / M. Proust. – М. : Éditions du Progrès, 1970. – 436 p.
14. Tcherednychenko O. Théorie et pratique de la traduction. Le français / O. Tcherednychenko. Y. Koval. – К. : Lybid, 1995. – 320 p.

Рассматриваются способы передачи ономастических реалий – лексических единиц, которым свойственна определенная социокультурная информация.

Ключевые слова: собственное имя, реалія, фоновая інформація.

The article considers the ways of rendering proper names possessing socio-cultural information.

Key words: proper name, socio-cultural information.